

Олена Горошкіна

*доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу методики української мови і літератури
Інституту педагогіки НАПН України*

ФУНКЦІЙНИЙ АСПЕКТ

НАВЧАННЯ СИНТАКСИСУ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

Актуальність навчання синтаксису української мови у функційному аспекті зумовлена необхідністю обґрунтування нової лінгводидактичної парадигми, що забезпечувала б формування мовної особистості учня в сучасному динамічному суспільстві. Формування мовної особистості учня відбувається в процесі опанування кожного з рівнів мовної системи, проте, як свідчать експериментальні дослідження (Т. Гнаткович, С. Омельчук та ін.), найефективнішою така робота є на уроках вивчення синтаксису української мови, оскільки одиниці мовної системи не функціують у мові самотійно, а сукупно реалізуються на синтаксичному рівні, у висловленнях різних типів, стилів і жанрів мовлення. Означена проблема частково порушена в наукових розвідках Н. Бондаренко, Т. Гнаткович, Н. Голуб, О. Караман, С. Карамана, В. Новосолової, С. Омельчука, М.Пентилюк, В. Сидоренко, А. Ярмолюк та ін.

Соціальні виклики стимулюють утвердження функційно-стилістичного принципу навчання синтаксису, передусім у контексті його комунікативних завдань. Методика навчання української мови чутливо реагує на зміни лінгвістичної парадигми. Саме тому сьогодні, коли формальний і навіть структурно семантичний підходи до опису синтаксичних одиниць виявилися недостатніми, зріс інтерес до функційного аспекту, уточнено тлумачення мовних одиниць з урахуванням здобутків функційної лінгвістики, а відтак посилено функційний складник у процесі навчання синтаксису в загальноосвітній школі.

Опанування учнями синтаксичних відомостей у 8-9 класах дає змогу формувати вміння й навички вживання різноманітних синтаксичних конструкцій у власному мовленні з урахуванням їхніх виражальних можливостей, що

визначає стильову закріпленість цих конструкцій. Учні повинні оволодіти засобами експресивного й емоційного, книжного й розмовного синтаксису та навчитися вдало використовувати синтаксичні мовні одиниці в різних контекстах. Кожна з тем шкільного курсу синтаксису має значне комунікативне навантаження. Так, зокрема, вивчаючи *двоскладні речення*, учні вчать розпізнавати, розмежовувати та аналізувати головні й другорядні члени двоскладного речення, визначати різні типи підметів і присудків та способи їх вираження, замінювати одні типи присудків іншими, конструювати речення означених типів, інтонувати їх відповідно до мети висловлювання, комунікативно доречно використовувати такі речення у власних висловленнях. Збагаченню мовлення учнів сприяє зіставлення паралельних синтаксичних конструкцій, зокрема двоскладних і односкладних речень. Наприклад: 1) *Я не спав.* - *Мені не спалося.* 2) *Урок закінчився.* - *Урок закінчено.* Доцільно з'ясувати з учнями стилістичні особливості подібних речень, доречність використання конструкцій у різних ситуаціях.

Як свідчить практика, нині залишається неактуалізованим риторичний потенціал синтаксичних мовних одиниць, отже, потребує розроблення механізм занурення навчального процесу в риторичний контекст. Увагу учнів доцільно акцентувати на особливостях відбору мовних одиниць залежно від комунікативної ситуації. Це зумовлює важливість розосередженого введення до шкільних підручників методично адаптованих риторичних відомостей, що допомогли б продемонструвати риторичний потенціал синтаксичних мовних одиниць. Наприклад, у процесі опрацювання словосполучень важливо переконати учнів у тому, що словосполучення більш повно характеризує предмети, дії, ознаки, ніж окреме слово. Усвідомлене засвоєння правил побудови словосполучень, сполучуваності слів необхідно для ефективного розвитку зв'язного мовлення учнів.

Тема: *Словосполучення. Будова й види словосполучень за способам вираження головного слова*

- I. Прочитайте слова й словосполучення. Поясніть, що точніше характеризує предмети, дії, ознаки – слово чи словосполучення?

Мережа, інтернет, павутина; всесвітня мережа, всесвітня павутина.

II. Складіть і запишіть речення зі словами *інтернет, павутина, всесвітня мережа*.

Довідка: Для виконання завдання ознайомтеся з рекомендаціями відомого українського мовознавця К. Городенської.

В українській мові природно вживати замість «означальних» іменників *бізнес-, медіа-, піар-, інтернет-, онлайн-* прикметники *бізнесовий, медійний (масмедійний), піарний, піарівський, інтернетний, інтернетівський, інтернетовий, мережевий, онлайн-овий*: *бізнесова освіта, медійне середовище, інтернетівські видання (К.Городенська)*.

- Про кого чи про що йдеться в тексті? Які словосполучення допомогли вам це визначити. У чому полягає роль словосполучень?

Ми знаємо їх з дитинства. Веселе цвірінькання цих розбишак починається зранку. Ці маленькі сірі кульки стали символом дитинства.

- I. Прочитайте виразно текст, приділяючи особливу увагу правильній вимові числівників. Пригадайте, що називається словосполученням. Випишіть із тексту 10 словосполучень. Поясніть свій вибір. Чому не всі сполучення слів можна назвати словосполученнями (наприклад: *історія розпочалася; віденці знайшли*)?

Історія кави в Австрії розпочалася після війни з турками. У залишеному ними обозі віденці знайшли 300 мішків з кавовими зернами, і ніхто не знав, що з цим добром робити. Дісталися вони Юрію Кульчицькому. Саме ця людина й навчила віденців пити каву. Він особисто розносив напій вулицями міста, убравшись у турецький одяг. Однак гіркий та міцний смак кави по-турецьки місцевим мешканцям не сподобався, вони навіть вважали непатріотичним уживати її. Це нашттовхнуло на створення оригінального віденського рецепту — чорну каву відфільтрували, додали верики та мед і подавали з булочкою-рогаликом. Така ідея прийшлася до смаку як віденцям, так і гостям міста.

У 1684 році у Відні з'являється перша кав'ярня. Відтоді вони стають основним місцем проведення дозвілля. Сюди приходили художники, музиканти, архітектори, інтелектуали. Ця традиція зберігається і досі. Свою любов до кави віденці висловили створенням Музею кави, щорічно 1 жовтня в країні

святкують День кави, а 2011 року ЮНЕСКО включила кавові традиції Відня до списку нематеріальної культурної спадщини (З журналу).

II. Поясніть написання підкреслених слів.

III. Підготуйте усну розповідь на тему: "Історія кави в Україні". Започаткуйте традицію проведення Дня кави в рідній школі. Для цього проведіть конкурс на кращий сценарій проведення свята. Запросіть до участі в конкурсі на розроблення сценарію свята учнів старших класів, учителів, батьків, друзів.

- I. Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Випишіть по кілька прикладів іменних, дієслівних і прислівникових словосполучень. Визначте засоби граматичного зв'язку.

Історія кави по-львівськи розпочалася ще за австрійської доби кінця 18 століття, коли у місті почали де-не-де з'являтися цукерні та кав'ярні. Там заможні мешканці міста могли скуштувати і насолодитися цим чорним напоєм та приєднатися до ритуалу з історією понад 500 років. З часу своєї появи, кави ставала все популярнішою у різних колах суспільства, і дуже скоро увесь Львів захворів кавоманією, яку вже, мабуть, неможливо вилікувати. Власники кав'ярень розважали відвідувачів вечірніми концертами, танцями... У кав'ярнях часто збиралась творча молодь Львова, увіковічуючи любов до цього напою в своїй творчості. Каві присвячено чимало віршів, пісень і легенд.

Пройшло чимало часу, а любов до кави не зникла, зробивши Львів кавовою столицею України. Щороку місто тішить усіх любителів кави святом «На каву до Львова», де кожен може скуштувати різні сорти цього напою, звареного за суто львівськими, традиційними рецептами, а також кавовими ярмарками та численними виставками на кавову тематику.

Філіжанка львівської кави — це не лише горнятко чорного запашною напою, а й дух самого старого Львова, його душа і гордість, історія та віковічні традиції (З журналу).

II. Визначте ступінь порівняння виділених слів. Поясніть правопис підкреслених слів.

- Прочитайте текст. Випишіть із нього словосполучення, що характеризують море. Визначте їх вид за способом вираження головного слова.

Моє море

Мало хто про це знає, але в мене є море. Безкрайне й дуже глибоке. Моє море прозоре, іноді воно буває солоне, але зазвичай воно солодке. Саме так. Хоча солодких морів у природі не буває. Існують моря кольорові – чорне, жовте, червоне, біле. Чи моря мертві. А моє море – живе. І солодке. Коли я лягаю спати, воно тихенько шумить на вушко, огортає морським шумом, заколисує до сну. Іноді моє море штормить, вирує й б'є хвилями. Хлине потоками сліз. Отоді воно дуже солоне. І тоді мені солоно. Але так буває дуже рідко. Узагалі, воно мирне й спокійне. І дуже тепле. Море. В мені (Слава Світова).

II. Ознайомтеся зі словниковою статтею *море* у географічному словнику. Яку інформацію вона містить. Використовуючи матеріали словникової статті, запишіть словосполучення, за допомогою яких можна схарактеризувати море. Визначте їх вид.

- I. Прочитайте подані парами словосполучення. Поясніть, чи можна вважати подані пари словосполучень синонімічними?

Хвилинне щастя – хвилинка щастя, навчати мови – мова навчання, заспокоїти колисковою – заспокійлива колискова, чекати зустрічі, – очікувана зустріч, турбуватися про учнів – учнівські турботи, захищати ліс – захищений ліс, поїхати до бабусі – поїздка до бабусі, охарактеризувати персонажів – охарактеризовані персонажі, наполегливо працювати – наполеглива праця, добирати кольори – добір кольорів.

II. Складіть з двома парними словосполученнями речення (на вибір), і поясніть чим відрізняються ці речення за змістом?

- I. Утворіть словосполучення з поданими словами й фразеологізмами. Із чотирма складеними словосполученнями (на вибір) складіть речення.

Заткнути за пояс, хоч голки збирай, лікар, бити тривогу, брати за душу, шахтар, передати куті меду, стіннівка, відеозапис, спецкор, хімчистка, Приватбанк, турбаза, вітер у голові, бачити наскрізь, пенальті, ярмарок, журі, путь, тюль.

II. Поясніть значення виділених фразеологізмів.

III. Визначте рід іменників *пенальті, ярмарок, журі, путь, тюль*.

• Утворіть словосполучення, вибираючи з дужок потрібне за змістом слово. За потреби скористайтесь тлумачним словником.

Екзаменаційний (білет, квиток), банківський (білет, квиток), проїзний (білет, квиток), вхідний (білет, квиток); (винятковий, виключний) випадок, (виняткові, виключні) обставини; (вірний, надійний, правильний) спосіб, (вірний, надійний, правильний) переклад; (здібний, здатний) рухатися, (здібний, здатний) музикант, (здібний, здатний) учень.

• I. виправте помилки в поданих словосполученнях. Поясніть за зразком, у чому суть помилки.

З р а з о к. *Адреса проживання* — зайве слово *проживання*, бо слово *адреса* означає місце проживання людини; правильний варіант — *домашня адреса*.

Народний фольклор, прогресувати вперед, дублювати двічі, головний лейтмотив*, моя автобіографія, експонат виставки, свій автопортрет, вільна вакансія*, пам'ятні сувеніри, моя особиста справа, сьогоднішній день, період часу.

II. Складіть та розіграйте з трьома виправленими словосполученнями діалог.

- I. Розподіліть і запишіть словосполучення у три стовпчики: у перший – ті, у яких залежне слово стоїть у тому самому роді, числі й відмінку, що й головне, у другий – ті, у яких залежне слово стоїть у тому відмінку, якого вимагає головне, а в третій – ті, у яких залежне слово пов'язане з головним тільки за змістом.

Виконати заздалегідь, займатися спортом, невимовна радість, летіти над річкою, говорити голосно, зустрічати ввечері, цвіт яблунь, стежка до лісу, материне слово, лікарські рослини, літня спека, написати їй, перша зустріч, восьмий клас, моє кошеня, дитяча лікарня, пишатися досягненнями, відчинити двері, читати лежачи.

II. Утворіть поширені словосполучення, додаючи до головного слова ще одне залежне. Чим непоширене словосполучення відрізняється від поширеного?

Анотація

У статті порушено проблему навчання синтаксису української мови у функційному аспекті, що дає змогу формувати в учнів уміння й навички вживання різноманітних синтаксичних конструкцій у власному мовленні з урахуванням їхніх виражальних можливостей. Акцентовано на риторичному потенціалі синтаксичних мовних одиниць, що зумовлює важливість розосередженого введення до шкільних підручників методично адаптованих риторичних відомостей, що допомогли б продемонструвати риторичний потенціал синтаксичних мовних одиниць.

Ключові слова: синтаксис, функційний аспект, риторичні відомості, синтаксичні мовні одиниці.

Аннотация

В статье затронута проблема обучения синтаксису украинского языка в функционально аспекте, что позволяет формировать у учащихся умения и навыки применения различных синтаксических конструкций в собственной речи с учетом их выразительных возможностей. Акцентируется на риторическом потенциале синтаксических языковых единиц, что актуализирует важность рассредоточенного ввода в школьные учебники методично адаптированных риторических сведений, которые помогли бы продемонстрировать риторический потенциал синтаксических языковых единиц.

Ключевые слова: синтаксис, функциональный аспект, риторические сведения, синтаксические языковые единицы.

Annotation

The article touches upon the problem of teaching the syntax of the Ukrainian language in a functional aspect, which allows students to develop the skills and habits of using various syntactic constructions in their own speech, taking into account their expressive abilities. It focuses on the rhetorical potential of syntactic linguistic units, which actualizes the importance of the distributed introduction into school textbooks of methodically adapted rhetorical data that would help to demonstrate the rhetorical potential of syntactic linguistic units.

Keywords: syntax, functional aspect, rhetorical information, syntactic language units.